

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXX
2024

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalariu (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Rețeaua consulară a României (1918-1947): organizare, personal, regulamente

Adrian-Bogdan Ceobanu, Daniel Cain, <i>Destinul unui fost consul onorific al României la Moscova: Pierre Guérin</i>	9
Lucian Leuștean, <i>Consulatul / Secția consulară a Legației României la Budapesta în cadrul „războiului rece” româno-maghiar în primii ani interbelici</i>	27
Adrian Vițalaru, <i>Un consul al României în Polonia interbelică: George-Traian Gallin</i>	37
Ionel Doctoru, <i>Rețeaua consulară a României din Franța (1924-1926)</i>	53
Elinor Danusia Popescu, <i>Politisation du serment consulaire roumain dans l'entre-deux-guerres. Etude de cas: l'Allemagne nazie</i>	75
Vasile Ungureanu, Ionuț Nistor, <i>Diplomatul Nicolae Țimiraș – un strănepot al lui Ion Creangă în slujba României</i>	83

Mădălina Sava-Moise, <i>Ceramica de tip roman provincial din Muntenia în secolele II-III p. Chr.</i>	113
Nelu Zugravu, <i>De Heliogabalo fertur (ferunt), dicitur...</i>	127
Yanko M. Hristov, <i>Legal and Matrimonial Implications of Captivity in Digest XLIX.15 of Emperor Justinian I (527-565)</i>	139

Adrian-Ionuț Gilea, <i>Piese de armament din perioada medievală. Un cap de buzduhan din colecția „Muzeului Vasile Pârvan” Bârlad</i>	153
Daniel Mirea, <i>La început de domnie. Vlad Călugărul în anii 1481-1482</i>	163
Petronel Zahariuc, <i>Despre schitul Corni (ținutul Putna), ctitoria marelui vornic Alexandru Ramandi, metoc al mănăstirii Dohiar de la Muntele Athos</i>	189
Ștefan S. Gorovei, <i>O pagină din istoria unui monument celebru: Bălinești</i>	217
Mariana Lazăr, <i>Marele hrisov domnesc conferit de Mihai Racoviță mănăstirii Cotroceni</i>	233
Gheorghe Lazăr, <i>Comerțul cu produse alimentare în Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)</i>	255

Mădălin Anghel, „A strigat cu glas mare ca din partea obștii”. Actorul Ioan Poni și un incident al frământărilor de la Iași din 1846	277
Mihai Chiper, „Și dacă ne ocolește drumul de fier?” Competiție regională, interese economice și blocaje militare în configurarea rețelei de căi ferate din Moldova (1859-1914)	289
Laurențiu Rădvan, Focul din ianuarie 1880 și Palatul domnesc din Iași	313
Claudiu-Lucian Topor, <i>Memoirs from the time of military occupation: Romania's Europeanisation and Germany's civilising mission (1916-1918)</i>	327
Cătălin Botoșineanu, Grădinile școlare ale așezămintelor primare rurale. Studiu de caz: Inspectoratul școlar regional Iași (1900-1940)	337
Dragoș Jipa, Literatură franceză, diplomație culturală și Rezistență. Michel Dard între Institutul Francez și Universitatea din București (1940-1946)	357

Recenzii și note bibliografice	373
Paula Fredriksen, <i>Pe când creștinii erau evrei: Prima generație</i>, traducere din limba engleză de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2023, 270 p. (Constantin Ciobanu); Liviu Pilat, <i>Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)</i>, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 404 p. (Alexandru Gorea); Lidia Cotovanu, <i>Émigrer en terre valaque. Estimation quantitative et qualitative d'une mobilité géographique de longue durée (seconde moitié du XVe – début du XVIIIe siècle)</i>, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, 466 p. (Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes, 21) (Cristiana Murariu); Julia Derzsi, <i>Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele din Transilvania în secolul al XVI-lea</i>, Cluj-Napoca, Editura Egyetemi Műhely, Societatea Bolyai, 2022, 346 p. (Laurențiu Rădvan); <i>Figures de veuves à l'époque moderne (XVIIe et XVIIIe siècles): Images d'un statut social accepte, cache, revendique?</i> [Figures of Widows in Modern Era (17th and 18th Centuries): Images of an Accepted, Hidden, Claimed Social Status?], sous la direction de Florence Fesneau et Maël Tauziède-Espariat, Paris, Éditions du GHRAM, 2023, 151 p. (Elena Bedreag); Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, <i>Gravorul Mihail Strilbițchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)</i>, Cluj-Napoca, Editura Mega, Colecția Artă – Istorie – Cultură, 2023, 345 p. (Eugenia Dima); Sebastian Popescu, Alexandru Stancu, <i>Istoria fizicii în Moldova</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 304 p. (Renata-Gabriela Buzău (Apetroaie)); Laurențiu Vlad, <i>Constantin N. Brăiloiu (1809-1889): fragmente biografice</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023, 224 p. (Simion-Alexandru Gavriș); Martina Winkelhofer, <i>Viața de zi cu zi a împăratului: Franz Joseph și curtea sa imperială</i>, cuvânt înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebeja, Iași, Editura Polirom, 2024, 252 p. (Ana-Maria Lupășteanu); Tim Grady, <i>A Deadly Legacy: German Jews and the Great War</i>, Londra, Yale University Press, 2017, 291 p. (Robert Dascălu); George Albuț, <i>Un diplomat român la Budapesta (1981-1990 și după aceea...)</i>, București, Corint Istorie, 2023, 256 p. (Ștefan-Cătălin Stanciu).	

Abrevieri	405
-----------------	-----

Grădinile școlare ale așezămintelor primare rurale. Studiu de caz: Inspectoratul școlar regional Iași (1900-1940)

Abstract: This text is part of a series of studies focusing on the extracurricular activities of primary school establishments in modern Romania. Spiru Haret is the one who closely associated students' activities outside of school hours with absenteeism rates. Romanian rural communities did not fully embrace school despite being mandatory and free. Nearly half a century after Al. I. Cuza's primary education law, absenteeism exceeded 50% of the total number of school-aged children. How much of the absenteeism was due to students' families, the school, the teachers' training, or the lack of teaching materials remains an open matter. The image of a rural student owning a school textbook remained unfamiliar in the countryside.

Aware of the rural population's resistance to schooling, Spiru Haret sought to shift the perception of rural families regarding primary education, which was often seen as a private endeavour, particularly regarding the teaching job as a qualified profession. Extracurricular education, especially practical hours in school gardens and experimental fields, aimed to reduce the potential for such opposition. Lacking primary instructional materials for formalised education, rural students could take care – through extracurricular education – of their own fruit trees or vegetable garden seeds, all provided by the school. At the same time, the rudiments of a small household industry were intended to compensate for the school absences within primary education. Inspection reports from school supervisors and inspectors in Iași County painted a specific picture of how the primary school participated in transforming rural realities.

Keywords: rural schools; primary education; farming practices; extracurricular activities; Iași.

Introducere

În primele decenii ale secolului XX, așezămintele școlare au înfruntat o realitate în care sărăcia a fost nota comună a majorității elevilor. Lipsuri majore, care plecau de la greutățile logistice până la absenteismul ridicat și dezinteres din partea părinților, totul culminând cu starea de sănătate precară a copiilor, rezumă

* Arhivist, doctor în Istorie, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași, România; catalin_botoșineanu@yahoo.com.

mai curând o condiție de marginalitate a așezămintelor școlare în rândul comunităților. Cursuri simultane, prea mulți elevi în clase sau program după-amiaza erau realitățile pe care le înfruntau învățătorii rurali. Arhitectura administrativă a școlilor a lăsat așezămintele școlare la latitudinea primăriilor comunale sau a comitetelor școlare județene. Doar prin propriile resurse și prin exemplul învățătorului puteau depăși deficitul simbolic care la plasa într-o stare atât de precară, la peste patru decenii de la prima lege a învățământului primar din 1864, din timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Majoritatea abordărilor istoriei învățământului din România modernă au redus problematica școlară la o simplă inventariere a legislației și a dispozițiilor ministerului Instrucțiunii Publice. Generațiile unor școli primare ale mediului rural s-au dezvoltat într-un micro-univers autonom, cu problemele și trăirile specifice vârstei adolescenței, dar mai ales cu stereotipurile comunității care găzduia școala. Din aceste motive, o imagine de ansamblu asupra așezămintelor rurale are nevoie atât de o perspectivă asupra instrucției oficiale cât și asupra mijloacelor educative exersate pe seama copiilor. Cea din urmă secvență are o relevanță importantă în construirea diverselor tipuri de loialități pe care statul român, în secolul al XIX-lea¹, dar și în secolul XX², le-a construit prin intermediul școlii. Instrumentarea manualelor de istorie, folosirea serbărilor școlare și a corurilor sătești pentru edificarea unui panteon național au constituit unele din temele predilecte ale istoriografiei românești.

Subiectul activităților extrașcolare este unul puțin cunoscut. Educația adulților, care a cunoscut o formă instituționalizată în școli țărănești sau universități populare în epoca interbelică, a fost doar o miză a cercetărilor de natură pedagogică³. În cazul fetelor, activitățile din afara orelor de curs, în mod special practicarea lucrului manual, a fost cercetată sistematic de către istoricul ieșean Cătălina Mihalache⁴. În acest tablou de ansamblu, grădina școlară și orele de educație agricolă au rămas o necunoscută.

Episod aparent minor în istoria învățământului românesc, câmpul de experiențe școlar și, în general, activitățile extrașcolare dezvoltate de locașurile rurale sunt un bun revelator al tensiunilor care au însoțit perspectivele liberale sau țărăniște – înainte de Marele Război, cele conservatoare sau socialiste – asupra transformărilor satelor. La finalul perioadei interbelice, după patru decenii de popularizare a unor cunoștințe practice legate de domeniile agricol, sanitar sau ale unor meșteșuguri manuale, țăranului român i se identificau în continuare nevoi pe care acesta încă nu le resimțea.

¹ Luminița-Mirela Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”: rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, Editura A92, 1999.

² Cătălina Mihalache, *Didactica apartenenței. Istorii de uz școlar în România secolului XX*, cuvânt înainte de Sorin Mitu, Iași, Institutul European, 2012.

³ Alexandru Darie, Filip Stanciu, *Educația adulților din mediul rural. Experiențe românești interbelice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1998.

⁴ Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007.

Accentele „ridicării satelor” sau „a stării morale a sătenilor” s-au distribuit diferit în această perioadă. De la scoaterea din sărăcie și diminuarea factorilor alimentari, care întrețineau o mortalitate infantilă ridicată, în ultimul deceniu interbelic pedagogia rurală s-a concentrat pe eliminarea decalajelor de dezvoltare: cele ale României față de țările europene, ale satelor față de oraș dar și cele existente între regiunile istorice⁵. Dezbaterile privind soluțiile dezvoltării, întreținută de diferitele grupări ale elitelor politice și culturale ale unuia stat rural, cum era România, a implicat rolul școlii doar într-o mică măsură. Raportul dintre industrie și agricultură a rămas în continuare determinant. Învățământul a fost o chestiune aproape exclusiv pedagogică, în sarcina miniștrilor educației. În toată această perioadă, ideologiile dezvoltate în statul nord-dunărean nu au atribuit școlii roluri majore în cuprinsul teoriilor privind modernizarea. E una dintre explicațiile autonomiei destul de ridicată a miniștrilor Instrucțiunii, care au modificat de nenumărate ori cadrul legal în vigoare, atât prin legi noi, dar mai ales prin regulamente și dispoziții ministeriale.

Care au fost mutațiile pe care școala primară a putut să le realizeze asupra satului românesc rămâne o interogație determinantă pentru înțelegerea evoluțiilor unei societăți rurale. Prin lăcașurile primare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, statul român a reușit să construiască bazele unei identități naționale. În același timp, prin educația extrașcolară, în acord cu viziunea civilizatoare a epocii, s-a străduit să ofere un suport cât mai cuprinzător modelărilor sociale angajate în efortul „luminării satelor”. Activitățile practice gândite de Ministerul Instrucțiunii pot fi văzute ca agenți ai schimbării realităților rurale⁶. Practici absente până atunci în lumea satului, relative la grădinarit în general, ne relevă tipul de culturi, cunoștințe agricole sau horticole aflate în totală opoziție cu cele existente la majoritatea sătenilor. În al doilea rând, activitățile extrașcolare pot oferi informații despre rolul social și politic al utilizării grădinii școlare⁷. Nu în ultimul rând, compoziția vegetală a grădinii școlare ne poate oferi indicii asupra tiparelor care modelau noile practici agricole sau alimentare.

La finalul secolului al XIX-lea, imaginarul lumii satelor românești era unul extrem de limitat. Fără pământ, dependent de „învoielile” pe care le avea cu arendașul sau cu proprietarul de pământ⁸, un țăran român își consuma existența în limitele impuse de propria supraviețuire. Proiectul politic al construirii națiunii și al emancipării lumii rurale trebuia să conțină un liant social. În lumea satelor, acesta a fost atribuit școlii primare. „Bunii lucrători, bunii cetățenii și bunii soldați” ai statelor

⁵ Dumitru Sandu, *Ridicarea satului prin el însuși. Ideologii și practici în interbelicul românesc*, în „Secolul 21”, nr. 1-6, 2012, p. 215.

⁶ Eugen Weber, *La fin de terroirs. La modernisation de la France rurale (1870-1914)*, cap. 18 *Une sérieuse entreprise de civilization: l'école et la scolarisation*, Paris, Fayard, 1984, p. 438-488.

⁷ Unele școli, după reforma agrară din 1921, au ales să-și arendeze pământul deținut pe sume derizorii, părăsind astfel spiritul legii, dar mai ales indicând nivelul de înțelegere a realităților agricole de către aceea comunitate rurală (N. Alecu, *Grădinile școlare*, în *RGI*, XVII, nr. 3, martie 1928, p. 158-161).

⁸ Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918-1944*, Iași, Editura Cronica, 1996, p. 5-6.

moderne nu pot fi concepuți în afara instrucției formalizate și, mai ales, a educației din afara orelor de curs oferite prin intermediul școlii⁹. În spațiul românesc, orele la clasă și cele extrașcolare, atât cu elevii dar mai ales cu adulții, au avut darul să uniformizeze un set de cunoștințe într-un sens premeditat de pedagogia epocii. Din păcate, după câteva decenii de școală primară și sfaturi agricole în comunitățile primare, țăranul român nu a reușit să devină și un bun plugar: „deși, din delicatețe le primește, el nu le aplică niciodată”¹⁰. Nu a reușit să se fie un „îndrumător și stăpân” al naturii ci a rămas „un umil și neputincios sclav” al ei¹¹.

Ceea ce nu au înțeles sau nu au putut impulSIONA învățătorii și agronomii interbelici era faptul că partidele politice nu au văzut dezvoltarea României legată de agricultură. Timp de peste patru decenii, statul român a lăsat învățătorii școlii rurale să transmită cunoștințelor agricole. La finalul perioadei interbelice, școala agricolă românească reușea să asigure doar o medie de 1-2 agronomi pe județe, în medie un specialist agricol la 86.332 ha, deservind nevoile a 51.246 de locuitori rurali¹². Experimentul transmiterii unor cunoștințe agricole copiilor sătenilor, dar și țăranilor înșiși, a fost unul care s-a derulat într-o perioadă de aproape patru decenii, în care România a cunoscut o răscoală țărănească de proporții, în 1907, și una dintre cele mai radicale reforme agrare din Europa, finalizată în anul 1921. În lipsa unor soluții alternative agriculturii rudimentare și fără accesul la o suprafață de pământ, copiii săteanului erau condamnați practic la un eșec previzibil. În schimb, emanciparea prin școală devenea singura șansă a acestora să își depășească condiția. În același timp, era o variantă a statului de a rezolva o problemă recurentă a lumii rurale, aceea a lipsei de soluții pentru împroprietărirea tuturor țăranilor.

Deși ministrul Spiru Haret insista, la începutul secolului al XX-lea, ca învățământul public să înceteze a mai „fi curat teoretic”¹³, în România ponderea acestuia în dauna celui practic a fost o constantă care s-a păstrat și în perioada interbelică, unde 75,1% dintre școli erau teoretice și numai 24,9% aveau un caracter practic¹⁴. Era o dispunere a profilurilor școlare în totală discrepanță față de repartitia populației, 80% în lumea rurală și 20% în mediul urban. La recensământul din 1930, realitățile începutului de secol păstrau același clivaj dintre sat și oraș. Erau contabilizați 3,8 milioane de copii cu vârstă cuprinsă între 5-18

⁹ Luminița-Mirela Murgescu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰ Ioan Chiriță, *Grădina școlară model pentru școala primară*, București, 1943, p. 2.

¹¹ Al. Nasta, *Satul model*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, nr. 1-2, 1927, p. 63.

¹² Dumitru Șandru, *Politica de stat față de agricultura țărănească între cele două războaie mondiale*, Iași, 1973, p. 87.

¹³ *Raport adresat M.S. Regele Carol I asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, de Spiru C. Haret Ministru, București, 1903, p. 97.

¹⁴ Iosif Gabrea, *Școala românească. Structura și politica ei 1921-1932*, f. a., p. 73. Concluzia autorului, în condițiile raportului dintre populația rurală și cea urbană, era aceea că sistemul școlar românesc se afla „în discordanță cu structura vieții sociale românești”. De cealaltă parte, ministrul liberal C. Angelescu motiva insistența pentru dezvoltarea școlilor teoretice, prin decalajul față de Occident, România având un număr de 10 licee la 1 milion de locuitori, Ungaria avea 18, în timp ce Danemarca avea 56 de licee, raportate la același număr de locuitori (Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, f. a., p. 29).

ani, repartizați în funcție de localitatea de origine: 87% în mediul rural, 13% în mediul urban¹⁵. Această arhitectură a învățământului românesc a condus la o proporție uriașă a absenteismului școlar¹⁶.

La finalul secolului al XIX-lea, România era un producător important la nivel agricol. În anul 1900, tânăru stat de la Dunăre exporta a treia cantitate din lume la grâu (după Rusia și SUA). În anul 1914, peste 50% din suprafața arabilă era cultivată cu porumb, astfel încât la mijlocul anilor '20 România devenea al doilea exportator de porumb din lume, după Argentina¹⁷. Aceste cifre mari se datorau și faptului că orașele Regatului român consumau puțin din producție, între 1901-1915, 45% din culturile de cereale fiind exportată¹⁸. Marii agronomi români au exprimat îndoieli serioase asupra sustenabilității acestui succes al productivității românești¹⁹. În ciuda a patru decenii de lecții agricole în școlile rurale și a peste două decenii de învățământ agricol superior, profesorul ieșean Haralamb Vasiliu constata, în anul 1938, că „agricultura săteanului a rămas aproape neinfluențată”²⁰. Cum marile proprietăți erau cele care asigurau ponderea importantă a acestor cifre, la finalul epocii interbelice s-a pus serios în discuție contribuția țăranilor „la economie și la venitul național”²¹.

Grădina școlară ca activitate în afara orelor de clasă ale școlilor rurale este un subiect care intersectează mai multe domenii, de la istoria învățământului primar la locul satului în dezvoltarea economică a României, mergând până la strategiile popularizării cunoștințelor sanitare sau agricole către populația rurală. În textul de față voi oferi o imagine asupra modului în care, prin școala primară, satul românesc a fost supus timp de patru decenii unei politici de educare în privința activităților agricole și a practicilor alimentare. În această perioadă, perspectiva oficială asupra școlilor rurale și a rolul lor în transformarea realităților satelor au diferit. În lipsa arhivelor școlilor comunale sau a precarității documentelor, care se limitează la cataloage sau la registre matricole, am încercat să ofer o perspectivă asupra raportării oficiale, atât cea normativă cât și cea surprinsă în rapoartele de inspecție ale inspectorilor școlari, în mod particular cei din circumscripția școlară Iași.

¹⁵ Iosif Gabrea, *Statistică și politică școlară*, București, 1932, p. 12.

¹⁶ În 1903, din cei peste 800 de mii de copii cu vârstă școlară, doar puțin peste 330.000 frecventau cursurile școlare (*Raport adresat M.S. Regele Carol I...*, p. 8). În 1930, din cei 3,8 mil de copii cu vârstă cuprinsă între 5-18 ani, 877.000 de copii nu mergeau deloc la școală (Iosif Gabrea, *op. cit.*, p. 13).

¹⁷ Ecaterina Petrina, *Corn and Development of Agricultural Science in Romania, 1864-1939*, în „Agricultural History”, vol. 69, nr. 1/1995, p. 54.

¹⁸ Dumitru Șandru, *Satul românesc...*, p. 7.

¹⁹ G. Ionescu-Sisești, *Cronică școlară. Criza învățământului agricol superior din România*, în „Viața Românească”, IX, nr. 7-9/1914, p. 196.

²⁰ H. Vasiliu, *Importanța învățământului agricol superior în timpurile nouă. Lecție de deschidere*, în Facultatea de Științe Agricole din Chișinău, *Deschiderea cursurilor anului universitar 1938-1938*, Chișinău, 1938, p. 38.

²¹ Dumitru Șandru, *Țărăniștii și problema agrară din România (1935-1946)*, în vol. *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*, editori Dumitru Ivănescu și Marius Chelcu, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 254.

Legislația activităților extrașcolare

Germania și Franța, la începutul, respectiv la mijlocul secolului al XIX-lea, au fost țările unde grădina școlară devine un spațiu didactic reglementat și prevăzut de legislația învățământului²². În spațiul românesc, învățământul practic din școlile rurale prezintă încă multe necunoscute²³. Pe lângă textele unor legi sau regulamente ministeriale, opiniile unor pedagogi ai epocii dar și ale învățătorilor care publicau în revistele dedicate învățământului conturează domeniul. Fără a ajunge în programele școlare, orele de practică agricolă încep să fie încurajate odată cu mandatele lui Spiru Haret. De altfel, posteritatea haretismului s-a impus nu prin opera de legiferare cât mai ales prin „patosul și presiunea normativă imprimată extrașcolarității”²⁴.

Scoaterea elevilor în afara clasei, în grădina școlară și câmpul de experiențe²⁵, pentru finalități pedagogice destul de incerte a fost o reală provocare pentru învățătorii primelor decenii ale secolului al XX-lea. Privilegiind mai curând formele instituționale ale instrucției elevilor, orele din grădina școlară sau cele de lucru manual fac pasul, în scurt timp, de la activități extrașcolare la o prezență în curricula obișnuită. În funcție de specificul satelor, contextul particular în care este plasată asigură grădinii școlii o funcționalitate aparte. Tipul de plante și legume cultivate, dar și configurația „arhitecturală” a locului ales, deveneau elementele decisive ale unor soluții pedagogice pentru formarea unor abilități practice. Aceste experiențe educaționale îi vizau nu doar pe copiii sătenilor, școlile rurale fiind obligate să raporteze inclusiv ore de educația adulților.

Prevăzută în mod explicit abia în legea învățământului primar din 1924 (art. 173) și, ulterior, în legea din 1939 (art. 41), grădina școlară a fost o realitate a lumii rurale românești încă de la finalul secolului al XIX-lea²⁶. În legea

²² În Franța anulul 1867, în timpul ministeriatului lui Victor Duruy, este consemnată prima circulară în acest sens (Couëffé Louise, *Les jardins scolaires aux XIXe siècle. Étude de pratiques, des représentations et usages d'un espace pédagogique particulier en Maine-et-Loire*, Angers, 2017, p. 1).

²³ O primă imagine asupra grădinii școlare la: Cătălina Mihalache, *Haret și epoca sa: inspecțiile, un ingredient al reformelor de succes*, în *AILX*, LVIII, 2021, p. 232-233.

²⁴ Eadem, *Școala și artizanatul...*, p. 20.

²⁵ Pe lângă lotul de pământ lucrat cu elevii, școlile rurale erau obligate să întrețină și un lot experimental în care să fie cultivate legume sau plante diferite, cu un dublu rol: de a oferi sătenilor o alternativă la practicile arhaice, prin culturi demonstrative dar și pentru a produce semințe sau soiuri altoite de pomi fructiferi. Parcela de experiențe a școlii, în suprafață de 200-300 de m.p., era atașată grădinii curente, având rolul de „a revoluționa agricultura rudimentară de astăzi”. Era destinată unor culturi demonstrative, finalitatea acesteia vizând mai curând cointeressarea sătenilor (C. Velicu, *Grădinele școlare*, Iași, Tipografia „Albina Românească”, 1936, p. 19).

²⁶ Institutul de Științe al Educației, *Antologia legilor educației din România*, București, 2004, p. 212, p. 281. Începuturile orelor de grădinarie în școlile rurale, prin legea învățământului primar din 1893 (art. 30), s-au aflat în directă legătură cu nevoia de a suplini remunerația insuficientă a învățătorilor. Comunele rurale trebuiau să înzestreze școlile cu cel puțin jumătate de hectar pentru a fi lucrat de elevii școlii, urmând ca „produsul” recoltei să revină învățătorului. După 1902, Haret a revenit asupra modului de împărțire a recoltei grădinii școlare, atribuind 25% elevilor care lucraseră în mod constant (*Raport adresat M.S. Regele Carol I...*, p. 113).

învățământului primar din 1893 (art. 18), erau prevăzute la cursul primar, în afara orelor de curs, aplicații practice de grădinărie²⁷. În toată această perioadă, câteva circulare și dispoziții ale Ministerului Instrucțiunii au încercat să dezvolte mențiunile sumare legislative și să impună învățătorilor din satele și comunele rurale un tipar al activităților din afara școlii²⁸. Acesta avea darul să suplinească lipsa unor cunoștințe agronomice primare dar și de igienă alimentară ale țăranilor²⁹. Insistența lui Spiru Haret a dat roadele scontate. În anul 1902, la mai puțin de un deceniu de la impunerea lecțiilor practice agricole, ministrul liberal contabiliza 1.450 de școli care posedau pământ sau grădină școlară din cele 3.485 de școli rurale³⁰.

În concepția acestuia, școala rurală „trebuie să fie o pregătire pentru viața țărănească”, învățământul agricol urmând a ocupa o pondere importantă în timpul celor patru sau cinci clase primare³¹. Era un moment sesizat destul de apăsător de către directorii școlilor normale, la care ministrul liberal a dat curs. Constatarea sa, aceea că învățătorul satului, deși în cele mai multe cazuri provenea din mediul rural, este „străin între consătenii lui și un declasat”, avea să devină preambulul schimbărilor vizate pentru sat și dascălul său³². Învățătorul devine un agronom al locului, asumând sarcina cultivării intensive a unui lot de pământ, variind culturile și oferind un model sătenilor. Grădinăritul era livrat ca soluție imediată, în directă legătură cu experiența lucrătorilor sezonieri veniți din Bulgaria pentru a practica aceste culturi și la nordul Dunării³³.

Școlile urmau a fi înzestrate cu loturi cuprinse între 1 și 5 ha de teren, iar învățătorii să beneficieze de vacanțe regionale agricole. Eforturile administrației liberale au mers consecvent în a impune această nouă deprindere pentru învățătorii rurali. Demersul nu era unul nou. Încă din timpul reformei agrare a domnitorului Al. I. Cuza din 1864, unele dintre școlile rurale au fost înzestrate cu pământ³⁴.

²⁷ *Antologia legilor educației...*, p. 53.

²⁸ „Rezoluțiunea ministerială din 26 decembrie 1898, pentru organizarea învățământului practic agricol în școalele normale și a grădinilor de pe lângă școlile primare rurale”, în *Operele lui Spiru Haret. Volumul I. Oficiale*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Comunicare.ro, 2009, p. 382-384.

²⁹ Medicii pediatri realizau cel mai acut aceste lipsuri: „în România mortalitatea infantilă e așa de mare că încetează a fi un fenomen demografic normal” (Dr. S. Gracoski, *Protecția copiilor în România. În legătură cu asigurările muncitorești*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, 1920, I, nr. 4, p. 771). La o natalitatea de 43-44% se înregistra o mortalitate de 30-41%. Până la 1912, în rata mortalității generale, mortalitatea copiilor de până la 15 ani reprezenta 54,56%, majoritatea deceselor fiind provocate de tulburările digestive (Dr. M. Manicatide, *Asupra mortalității și morbidității copiilor din Vechiul Regat*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, 1920, I, nr. 4, p. 800-805).

³⁰ *Operele lui Spiru Haret. Volumul II...*, p. 132; În 1902, Haret, printr-o circulară ministerială, le solicita revizorilor să verifice dacă elevii din școlile rurale și-au organizat în gospodăriile părinților o mică grădină după modelul celei școlare (*ibidem*, p. 153).

³¹ Constantin G. Ionescu, *Ce face școala românească pentru educația națională*, în *RGI*, III, nr. 3, octombrie 1907, p. 175-176.

³² „Rezoluțiune din 26 august 1897, pe un raport despre lucrările agricole în școlile normale”, în *Operele lui Spiru Haret. Volumul I...*, p. 334.

³³ Constantin G. Ionescu, *Ce face școala românească...*, p. 176.

³⁴ În 1896, Prefectura județului Iași solicita comunelor rurale să inventarieze loturile primite în timpul reformei din 1864 (ANI, Fond Prefectura Iași, 73/1896, f. 1).

Școlile normale urmau să cuprindă în programa lor ore de pregătire agricolă, în afara disciplinelor științe naturale sau biologie, iar dascălii urmau a fi asistați de către învățători agricoli ambulanți³⁵. Aceștia erau recrutați dintre cei care dovediseră abilități în acest sens, mai ales de pomicultură³⁶, viticultură și de grădinărit, primeau un concediu de până la 7 luni, urmând a asista șapte până la 12 școli din proximitatea satului unde se afla școala sa. Venitul rezultat era împărțit 25% învățătorului local, 10 % celui ambulant în timp ce diferența urma să fie redistribuită elevilor care au lucrat în grădina școlii³⁷.

Pe lângă orele de agricultură, cele ale lucrului manual, diferențiat pentru băieți și pentru fete³⁸, trebuiau să asigure deprinderile necesare unui nou tip de satean, care urma să își confecționeze singur obiectele de îmbrăcăminte (de obicei pălării din paie, dar și obiecte de vestimentație) sau de uz casnic. În aceleași măsuri de transformare a satului românesc intrau cursurile pentru adulți, în care învățătorii, și ulterior preoții, militau pentru reducerea alcoolismului³⁹ și realizau demonstrații agricole. Cu același rol, băncile populare⁴⁰ urmau să reducă fenomenul cametei, văzută ca principalul motiv de sărăcire a țăranilor, dobânzile de 12% folosite de către acestea urmând a feri țăranii de speculanții care foloseau de regulă dobânzi cuprinse între 60% și până la 200%⁴¹. Circulare care normau funcționarea unor biblioteci populare pe lângă școlile primare rurale completau acest tablou generos⁴².

³⁵ „Circulară către revizori nr. 1127 din 5 februarie 1902 pentru învățământul rural care trebuie practicat”, în *Operele lui Spiru Haret. Volumul II...*, p. 131-134 ; „Circulara nr. 7001 către revizorii școlari făcându-se cunoscut modul de funcționare a învățătorilor ambulanți”, în *Operele lui Spiru Haret. Volumul III...*, p. 72-73.

³⁶ În luna martie, începând cu anul 1902, în fiecare școală rurală s-a instituit o serbare care să celebreze plantarea pomilor („Deciziunea nr. 7730 din 8 februarie 1902 pentru sărbătoarea pomilor”, în *Operele lui Spiru Haret. Volumul II...*, p. 135-137).

³⁷ Constantin G. Ionescu, *Ce face școala românească...*, p. 176.

³⁸ Gr. T., *Proiectele de reformă pentru învățământului lucrului de mână în școalele primare de fete*, în *RGI*, V, nr. 10, mai 1910, p. 753-757.

³⁹ „Circulara din 1898 către revizorii școlari ca să îndemne pe revizorii școlari să țină cursuri contra alcoolismului”, în *Operele lui Spiru Haret, Volumul I...*, p. 364. De asemenea, o revistă „Alcoolul” și o broșură *Beția, Pericolul băuturii* erau distribuite în bibliotecile școlilor rurale (ANI, fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 18/1914, f. 99-101).

⁴⁰ Din anul 1891 până în 1907, s-au înființat peste 2000 de bănci populare, cu un capital social de peste 20 milioane lei, care ofereau împrumuturi țăranilor cu dobândă de 12 %, față de media de 60% cu care de obicei se împrumutau sătenii din sursele locale. În anul 1903, băncile populare au intrat în directă coordonare a Ministerului de Finanțe (*Operele lui Spiru Haret, Volumul I...*, p. 178). Pentru o imagine asupra băncilor populare în perioada interbelică, Dumitru Șandru, *Băncile populare din România între cele două războaie mondiale*, în *AIIX*, XXXVII, 2000, p. 179-203.

⁴¹ În 27 noiembrie 1913, Ministerul a cerut învățătorilor să se demită din funcția de casier al băncilor populare, întrucât le afecta activitatea didactică. În februarie, în urma presiunilor Casei Centrale Băncilor populare, s-a revenit asupra ordinului (ANI, Fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 2/1914, f. 10).

⁴² Decizia din noiembrie 1898 stipula înființarea 320 de astfel de biblioteci populare (*Operele lui Spiru Haret, Volumul I...*, p. 381). În 1915, la școala din comuna Flămânzi erau în bibliotecă un număr de 150 de volume, majoritatea literatură românească, dar și cărți cu profil agronomic, legat de

Școlile rurale

La începutul secolului XX, învățământul rural arăta imaginea unui abandon al statului român, în ciuda unor eforturi semnificative de a înființa școli în mai toate comunele⁴³. Aproape 90% din populația mediului sătesc era analfabetă⁴⁴. Finalitatea actului educațional în școlile sătești era legată de abilitatea de a scrie și a citi deprinse de un elev, la care se adăuga posibilitatea de a se semna. Pedagogii contemporani au măsurat aceste cunoștințe în termeni ultimativi. După patru ani de frecvență, acestea erau de fapt uitate de fostul elev în momentul recrutării militare⁴⁵. Evident, elevele scăpau oricărui exercițiu de evaluare a învățării acumulate în ciclul primar, prezența lor fiind în continuare scăzută raportat la numărul băieților⁴⁶. În mediul rural, școlile urmau să fie înființate pentru „populațiunea școlară a satelor, iar nu pentru interesul personal al învățământului”, opțiune pe care Ministerul o traducea în termenii unui sacrificiu al învățătorului rural⁴⁷.

Cantinele Școlare puteau schimba radical gradul de prezență al copiilor în școli. Înființate începând cu anul 1898, pe lângă școlile urbane dar și rurale, funcționarea acestora nu a fost una strict reglementată, întrucât finanțarea lor cădea în sarcina comitetelor școlare. Din acest motiv, existența lor a rămas mai mult un simplu deziderat în comunitățile rurale sărace⁴⁸. În anul 1914, în județul Iași funcționau puține astfel de edificii, care asigurau hrana la 200 de copii în oraș și 150 la sate⁴⁹. Rolul cantinelor nu era limitat doar la hrănirea copiilor ci oferea inclusiv posibilitatea lecțiilor de practică pentru fetele satului, care astfel erau deprinse să gătească „mâncare igienică și substanțială”. De altfel, școlile normale de învățătoare se adaptează acestor scenarii, elevele având cursuri săptămânale cu o maestră de gospodărie⁵⁰.

creșterea vitelor, a albinelor, de execuția anumitor culturi agricole, dar și volume cu profil medical (ANI, Fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 18/1914, f. 100-101).

⁴³ În 1864, la prima lege a învățământului primar, în România erau 2667 de școli rurale și 2667 de învățători, în timp ce în 1910 erau inventariate un număr de 4695 de școli și 6460 de învățători (*Cuvântarea d-lui P. Gârboviceanu*, în *RGI*, VII, nr. 6, ianuarie 1912, p. 320).

⁴⁴ Simion Mehedinți, *Soarta Școlii rurale*, în *RGI*, I, nr. 1, mai 1905, p. 33.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 34.

⁴⁶ În 1910, în școlile rurale, la 100 de elevi băieți erau înregistrate 51 de fete (*Ideii și faptele*, în *RGI*, VII, nr. 5, decembrie 1911, p. 299).

⁴⁷ „Circulara din 12 feb. 1914 a Ministerului către Inspectorul Circumscripției I Iași”, în urma mai multor cereri de transferări ale învățătorilor din cătune mai ales (ANI, Fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 2/1914, f. 16).

⁴⁸ A. B. Sinișteanu, *Cantinele școlare*, în *RGI*, I, nr. 1, mai 1905, p. 54-58.

⁴⁹ ANI, Fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 11/1914, f. 27. Există și societatea „Colonia școlară” care trimitea în vacanțele de vară 120-150 de copii în colonii de vacanță.

⁵⁰ *Rețete culinare moldovenești. Caiet de gospodărie a elevei Elena Pogânceanu*, ediție îngrijită de Alexandrina Ioniță și Mircea Ciubotaru, Iași, Editura Demiurg, 2016. Elevă la Școala Normală de învățătoare „Mihail Sturdza” din Iași, în perioada 1931-1938, apoi învățătoare într-un sat din Vaslui, aceasta și-a notat peste 300 de rețete la orele de gospodărie, împărțite în „mâncăruri, băuturi, conserve, dulciuri”. Se observă folosirea verdețurilor și a zarzavaturilor, prepararea diferită a peștelui

Pentru ministrul liberal Spiru Haret, școala era un „instrument de acțiune socială”. Dezbaterile de la finalul secolului al XIX-lea s-au concentrat în jurul instituirii unui caracter mai aplicat educației din școlile rurale. Legiferarea învățământului agricol, profesional și industrial, impusă de ministrul liberal Spiru Haret s-a dorit a fi un imbold acestui deziderat⁵¹. Atât liberalii cât și conservatorii așteptau să se producă o „mișcarea sănătoasă în mijlocul populației rurale”, investind învățătorul cu un rol cultural, economic și patriotic. Imaginea unui învățător atotștiutor însoțește toate proiectele de reformare a școlilor normale⁵². Programă acestora obliga elevul și viitorul dascăl sătesc să dețină competențe agronomice solide, pentru a putea organiza „o grădină școlară, dar și o gospodărie model”, care să servească drept orientare sătenilor⁵³. După 1910, inclusiv chestiuni medicale îi sunt puse în fișa postului, farmacia rurală fiind o nouă atribuție a învățătorului.

Astăzi, aceste deprinderi par imposibil de atins de către un singur dascăl. În primul deceniu al secolului XX, motivarea acestui elan al înzestrărilor enciclopedice era legată de constatarea că lăsarea învățătorului doar „între cei patru pereți ai clasei” nu a ajutat satul românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Argumentul decisiv pentru încurajarea acestora să organizeze bănci populare, obști sătești sau grădini școlare era legat de creșterea numărului copiilor din mediul rural care frecventau cursurile⁵⁴. În mediile conservatoare erau contestate puternic activitățile extrașcolare ale învățătorilor, dispuse de legiuitorul liberal. Acestea îl „înglodau” pe dascălul satelor, văzut asemeni lui Hercule pe spatele căruia i se puneau tot felul

sau a cârnii, diversificarea produselor din grâu. Îi mulțumesc profesorului Mircea Ciubotaru pentru semnarea acestui volum, care restituie în cheie memorială deprinderile formate de mama sa la o școală normală de fete din perioada interbelică.

⁵¹ Începând cu anul 1902, inclusiv în unele licee din țară s-au înființat catedre de agronomie. În 1910, în șase licee din vechiul Regat erau astfel de cursuri, în toți cei 4 ani de liceu, la Focșani, Buzău, Botoșani, P. Neamț, Brăila, T. Severin (Mihail Zăhăreanu, *Învățământul agriculturii în licee*, în *RGI*, V, nr. 9, aprilie 1910, p. 641-645). De asemenea, funcționau 22 medii de școli de agricultură, în timp ce la cele două Universități, după anul 1912, se vor pune bazele catedrelor de chimie agricolă.

⁵² A. Lupu-Antonescu, *Țăranocentrismul și învățătorul*, în *RGI*, II, nr. 4, noiembrie 1906, p. 233-240). Prin ordinul ministerial nr. 23.010 din 5 mai 1907, ministerul Spiru Haret le propunea învățătorilor mai multe tipuri de activități din care, în funcție de specificul școlii, să aleagă pentru „nevoile populației”. Astfel, erau indicate „cantine, grădini școlare, școli de adulți, biblioteci populare, șezători, serbări, teatru, conferințe populare, coruri naționale și religioase, case de economii, bănci populare, cooperative orășenești, societăți de binefacere, patronagii școlare, stupărit, creșterea viermilor de mătase, lucru manual, muzee școlare, industria casnică” (*Ideii și faptele*, în *RGI*, III, nr. 1, iunie 1907, p. 45).

⁵³ P. Gârboviceanu, *Școlile normale de învățători și învățătoare. Reorganizarea lor. Anteproiectul de reformă*, în *RGI*, I, nr. 4, noiembrie 1905, p. 248.

⁵⁴ În perioada 1893-1910, erau contabilizați 76% elevi înscriși în plus față de doar 24% în timpul guvernelor conservatoare, din aceeași perioadă. Erau cifrele care legitimau oficialitățile liberale să promoveze politica lui Spiru Haret. Astfel, dacă la 1893, unui învățător rural îi reveneau în medie 52 de elevi înscriși și 32 „regulați”, în 1910, erau 84,5 înscriși și 53 care frecventau în mod regulat (N. Nicolaescu, *Mișcarea economică la sate*, în *RGI*, VII, nr. 5, decembrie 1911, p. 274-293).

de greutate⁵⁵. Liberalii vedeau învățătorul drept călăuză a lumii rurale, în timp ce conservatorii nu credeau în această formă de pedagogie, cerând în plus prezența jandarmilor.

Pentru contemporanii primilor ani ai secolului XX, chestiunea țărănească apare ca o problemă strict școlară⁵⁶. În perioada guvernărilor conservatoare, s-a încercat o „militarizare” a școlilor rurale⁵⁷, lucru criticat în termeni categorici de fostul ministru Spiru Haret⁵⁸. Aceeași conservatori doreau să înființeze în lumea satelor o școală primară superioară pentru „a-i lega de satele lor și de populația căreia îi aparțin”⁵⁹. Aceștia vedeau lumea rurală ca un spațiu al brațelor de muncă. Imaginea s-a perpetuat și în interbelic, gospodăria țărănească trebuia să devină o mică uzină, orientată către cultivarea și valorificarea producției⁶⁰. În același timp, ritmul controlului exercitat asupra dascălilor rurali devine unul constant, iar activitățile extrașcolare sunt monitorizate atent și se transformă în indicatori ai evaluării școlilor și a capacității revizoratelor școlare de a supraveghea județele din punct de vedere școlar⁶¹. Cifrele oficialităților confirmau creșteri ale unor indicatori școlari atunci când învățătorul rural „s-a știut supravegheat de aproape în lucrările sale” și a lucrat cu responsabilitate la activitățile economice și extrașcolare.

Pedagogii liberali vedeau chiar un raport de cauză efect între cifrele reușitei școlare și apetența învățătorilor rurali pentru politici rurale. Dădeau ca exemplu județul Iași, care era pe ultimul loc la activitatea economică a învățătorilor. Deși numărul lor era unul îndestulător pentru școlile rurale ale județului, cifrele școlare (înscrierea, frecventarea, promovarea și absolvirea elevilor) plasau Iașul pe ultimele locuri la nivel național. În județ, funcționau doar 32 de bănci populare la 100 de școli, deficiență care era direct proporțională cu constatarea „celui mai slab învățământ din țară la școlile rurale”⁶². Deci, în opțiunea liberală, activitățile extrașcolare ale învățătorilor nu-i împiedicau pe aceștia să lucreze la clasă ci, dimpotrivă, potențau învățământul rural.

Spiru Haret nu a urmărit neapărat o coerență normativă în privința „lecțiilor în afara școlii”⁶³. În ciuda unei imagini favorabile care i se atribuie retrospectiv, finalitățile pedagogice ale demersurilor sale se împleteau cu cele economice,

⁵⁵ C. Zaharia, *Reflecții asupra școlii rurale*, în *Opinia*, VII, 30 octombrie 1909, p. 1-2.

⁵⁶ Vasile M. Kogălniceanu, *Chestiunea țărănească*, București, 1906, p. 92.

⁵⁷ Prin legea învățământului din 1900 (art. 17), școlile rurale erau obligate să treacă în lista „materiiilor de învățământ” orele de exerciții militare. Lucrul manual și lucrările practice agricole deveneau facultative, întrucât erau menționate doar ca o posibilitate prin formula „pe cât posibil” (*Antologia legilor...*, p. 115).

⁵⁸ Spiru Haret, *Militarizarea școlilor*, în *RGI*, II, nr. 7, februarie 1907, p. 449-457; Circulara 50191 din 28 august 1907 către directorii școlilor normale cu privire la instrucția militară, în *Operele lui Spiru Haret, Volumul III...*, p. 47-50.

⁵⁹ Vespasian I. Pella, *Două reforme școlare*, în „Opinia”, VIII, 19 decembrie 1910, p. 1.

⁶⁰ Al. Nasta, *Satul model*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, nr. 1-2, 1927, p. 64.

⁶¹ Cătălina Mihalache, *Haret și epoca sa: inspecțiile...*, p. 211-259.

⁶² N. Nicolaescu, *Mișcarea economică la sate*, în *RGI*, VII, nr. 5, decembrie 1911, p. 286.

⁶³ C. Mihalache, *Școala și artizanatul...*, p. 12-14.

intersectând abilitățile practice ale elevilor. Matematician de formație, atașat de principiile învățării active, paleta de activități impuse de acesta școlilor rurale se aflau de fapt la „limita extrașcolarității”⁶⁴. Trei decenii mai târziu, la finalul epocii interbelice, sociologii din jurul proiectelor sociale ale lui Dimitrie Gusti au constatat limitările acestor modalități. Satul românesc nu putea fi modificat prin soluții individuale: „o echipă, o tabără, un tehnician izolat nu pot să facă nimic, dar absolut nimic dacă nu reușesc să scoată din amorțire satul el însuși”⁶⁵. Gusti, ca ministru al Instrucțiunii (1932-1933), a propus o demarcație față de modelul antecesorilor liberali. A considerat exagerat ritmul impus dezvoltării învățământului de către S. Haret, în perioada antebelică, sau C. Angelescu, între 1922-1926.

Extinderea numărului școlilor și a elevilor, multitudinea de activități rostogolite peste dascălul sătesc nu au crescut calitatea actului pedagogic. Elevul din mediul rural și sătenii au fost doar actori pasivi în procesul de acțiune socială. Noua gândire sociologică separa la nivel conceptual noul tip de acțiune culturală de vechile activități lăsate exclusiv în seama școlii⁶⁶. Popularizarea cunoștințelor către mediul rural nu mai era suficientă, era nevoie de o acțiune culturală și politică prin care țaranul român să conștientizeze că poate deveni o „personalitate creatoare”. În subtext trebuie citită de fapt opțiunea țărănistă de a nu încuraja exodul țăranilor către mediul urban⁶⁷. Aceștia rămâneau în sate, fiind asistați diferit pentru a depăși dificultățile sociale ale modului de viață rural. Urmau să-și accepte condiția rurală, care nu mai era așezată în clivajul rural-urban ci călăuzită spre o identitate particulară, căreia i se releva potențialul. Școala trebuia convertită programului de ridicare a unei elite naționale și diminuată oportunitatea folosirii calificărilor obținute în scopul unei mobilități sociale a țăranilor. Gusti era destul de categoric în această privință: „tendința de intelectualizare cu tot prețul și năvala spre oraș sunt studiate și trezesc îngrijorarea”⁶⁸. Nici demersurile școlare pentru învățarea unor meserii complementare nu au transformat ocupațional profilul țăranului român. După formularea unui învățător contemporan, pentru acesta „agricultura însemna destin”, fiindu-i străine comerțul sau meșteșugurile, pe care le rezerva de obicei celor „străini de neam și de localitate”⁶⁹.

Realitățile grădinilor școlare

La o medie de două școli controlate pe zi, actul de asistență al unui revizor nu putea fi decât unul sumar, lucru reflectat în descrierile minimale realizate asupra

⁶⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁶⁵ H. H. Stahl, *Pentru sat*, București, 1939, p. 132, apud Dumitru Sandu, *Ridicarea satului prin el însuși. Ideologii și practici în interbelicul românesc*, în „Secolul 21”, 1-6, 2012, p. 220.

⁶⁶ Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, prefață de Zoltán Rostás, București, 2012, p. 186-188.

⁶⁷ Dumitru Șandru, *Țărăniștii și problema agrară din România (1935-1946)...*, p. 245-280.

⁶⁸ Antonio Momoc, *op. cit.*, p. 147-148.

⁶⁹ Eugen D. Neculau, *Rost și rânduială în satul românesc*, editor Marcel Lutic, Iași, Editura Vasiliana '98, 2023, p. 136.

cunoștințelor elevilor sau ale învățătorilor. Foarte rare sunt mențiunile legate de activitățile extrașcolare, trasate în sarcina învățătorilor din mediul rural. Doar existența grădinii școlare, practicarea lucrului manual, a lecțiilor cu adulții sau a șezătorilor sunt consemnate, fără însă aprecieri sau descrieri în detaliu. În 1914, la activități extrașcolare, în formularele dărilor de seamă au rămas doar cursurile pentru adulți și șezătorile. Practica agricolă este menționată la capitolul învățământ. Acest lucru arată cel puțin o scădere a ritmului susținut de autorități în primul deceniu al secolului XX, în care s-a militat pentru grădina școlară. Primii ani după aplicarea prevederilor cu greu pot fi descriși din perspectiva unor reușite punctuale. Acest lucru este suplinit parțial de imaginea de ansamblu, care are avantajul cifrelor, mai mereu în creștere. Informațiile calitative lipsesc și în analizele statistice sau în cele ale pedagogilor vremii.

La o școală din comuna Vlădeni, județul Iași, în timpul inspecției din 1914, revizorul școlar era informat că elevii nu vin la orele de „grădinărie școlară”. Acesta, la rândul său, se simte motivat să le „facă morală” și să le explice importanța „grădinii de zarzavaturi și culturilor”⁷⁰. În alte cazuri, școala din satul Bosia, constata că „grădina școlară e o podoabă a satului”⁷¹. Pentru anii începuturilor acestor activități extrașcolare nu știm mai mult decât aceste constatări care oscilează între cele două extreme. Presa consemnează doar ajutorul acordat de anumite asociații comunelor rurale, prin distribuirea gratuită a unor semințe de agud pentru încurajarea culturii viermilor de mătase. Interesul satelor pentru astfel de grădini școlare și pentru lucrul manual rămâne scăzut, încât Prefectura județului Iași se simte obligată să intervină, alocând în bugetul pe anul 1914-1915 cinci premii de 50 de lei pentru învățătorii care întrețin cele mai bune grădini școlare, dar și 10 premii de 25 de lei sătenilor care au cele mai frumoase grădini de zarzavat și cinci premii de 50 de lei pentru sâtencele care se ocupau de țesătorie⁷².

În ciuda unor încercări de reglementare, aproape totul depindea de învățătorul locului. În anul 1914, în județul Iași erau 127 de școli rurale, iar din totalul de 184 de învățători doar 75 au avut activități extrașcolare, acestea fiind cu precădere băncile populare, școli de adulți fiind inventariate doar la cinci așezăminte din județ. Prin plata mărită a învățătorilor de către comune se spera că numărul acestora va crește la 15-20⁷³. În al doilea rând, imaginea unor copii „puși la muncă”, deși aflați într-un mediu școlar, era greu de tolerat de părinții săteni. Cu atât mai mult cu cât exemple ale întrebunțării elevilor de școală în serviciile personale ale învățătorilor rurali sunt supuse verificărilor revizorilor școlari⁷⁴. În

⁷⁰ ANI, Fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 18/1914, f. 25v.

⁷¹ Ibidem, f. 26.

⁷² Ibidem, f. 39. În cazul grădinilor sătenilor, revizorul școlar urma să se pună de acord cu agronomul județului.

⁷³ Ibidem, 11/1914, f. 2. În 1914, pentru o lună de predat la școala de adulți, un învățător era remunerat cu 110 lei din fondurile Casei Școalelor, din care i se rețineau și cele aferente casei pensiilor. Acest lucru însemna aproape dublarea salariului, un învățător cu 4 gradații câștigând 164 de lei lunar (ibidem, 5/1914, f. 6).

⁷⁴ Cazul comunei Popești, jud. Iași, inspectată în această situație în iunie 1912 (ibidem, 3/1914, f. 8)

multe situații, copiii lipseau de la școală până la mijlocul lunii octombrie, „fîind în mare parte la lucrul cîmpului”⁷⁵. Nu în ultimul rînd, pînă în perioada interbelică este greu de pus în practică dezideratul împrîrietării școlii rurale cu un lot de pămînt. De altfel, nici țaranii nu se aflau în posesia unei suprafețe de pămînt, din acest motiv asistăm la un contrast evident între aspirațiile legiuitorilor și realitățile rurale. Solicitarea de sprijin pentru arendarea pămînturilor pentru școală, convocarea unor instituții străine de școală demonstau încă odată dependența lumii rurale de marii proprietari de pămînt.

Într-un raport din aprilie 1915 adresat Inspectorului general al învățămîntului, Asociația învățătorilor din județul Iași enumera cîteva dintre greutățile școlii rurale. Pe lîngă localurile precare, salariile mici, dotările cu mobilier insuficient era deplînsă și lipsa grădinii școlare la multe școli, astfel încît țaranii „cumpără zarzavatul tot de la bulgari”⁷⁶. Cele care aveau grădină nu o puteau folosi corespunzător, terenul acestora nefiind împrîmuit. La fel, terenul pentru cîmpul de experiențe, prevăzut încă din 1908, nu se afla în posesia niciunei școli. În aceste condiții, era greu de oferit un „exemplu sătenilor”, prin practici alternative asupra pămîntului.

Nici cei care inspectau școlile nu sunt mai riguroși în a surprinde finalitățile pedagogice ale cultivării unui lot de pămînt al școlilor. Doar eficiența recoltei, tradusă în bani suplimentari pentru bugetul așezămîntului, devine moneda în care este convertită „munca fizică” a elevilor. De altfel, nu toate opiniile convergeau în transformarea școlii primare din mediul rural în antecameră a educației agricole. Lipsa de cunoștințe generale pentru copii și menținerea lor în orizontul muncilor legate de pămînt condamnau lumea satelor la adîncirea prăpastiei față de comunitățile urbane, în timp ce școala primară ar fi transformată într-un atelier al unei școli agricole⁷⁷. Nevoia ambelor tipuri de educație în mediul rural a fost motivul pentru care dezvoltarea ciclului primar a oscilat între oferirea cunoștințelor generale și obligativitatea unor deprinderi practice.

Abia în 1924, odată cu legea învățămîntului primar, legiuitorii români au prevăzut posibilitatea mării durate de școlaritate a școlilor rurale. După cei 4 ani ai ciclului primar, elevul care nu urma o formă de școlaritate gimnazială putea să urmeze încă 3 ani de educație complementară în școala satească. Era o evoluție a dezvoltărilor și opțiunilor pedagogice pe care societatea românească le asumase începînd cu finalul secolului al XIX-lea. Conform *Legii învățămîntului primar și normal primar* din 24 iulie 1924, durata de școlarizare a ciclului primar, obligatoriu și gratuit, se mărea de la 4 la 7 ani⁷⁸. Primii ani asigurau copiilor cultura elementară

⁷⁵ Cazul școlii din Saucenița-Văculești, jud. Dorohoi, inspectată în noiembrie 1914 (ibidem, 19/1914, f. 40).

⁷⁶ Ibidem, 4/1914, f. 2-3.

⁷⁷ Vasile M. Kogălniceanu, cap. „Școala primară rurală”, în idem, *Chestiunea țărănească*, București, 1906, p. 89-95.

⁷⁸ Acest deziderat a fost lipsit de finalitate întrucît, în 1931, doar 0,6% din elevii înscriși în școala primară așteptau 7 clase (Iosif Gabrea, *Școala românească...*, p. 76).

unitară. Urma apoi, pentru cei care nu promovau în ciclul secundar, încă trei ani de învățământ aplicat impregnat de un puternic caracter regional, în funcție de specificul zonei unde locuiau. Educația elementară nu mai era o simplă anexă a ciclului secundar, școlile primare rurale devenind instituții cu un grad de autonomie ridicat.

Prelungind cumva disputa antebelică dintre liberali și conservatori, perioada interbelică va găzdui opoziția opțiunilor țărăniste la proiectul liberal privind școala rurală. Pedagogii vremii au văzut transformările acestea în acord cu principiile neoliberalismului interbelic. Dacă înainte de război, educația elementară era una „unitară, comună pentru toți”, după 1924 s-a instituit o altă paradigmă școlară, în care elevului nu îi era asigurat doar un „minim necesar, ci un maximum pentru care e apt”⁷⁹. Cu toate acestea, copiii din mediul rural rămăneau doar cu 4 clase primare, sub 1% dintre aceștia au urmat în continuare cele trei clase suplimentare nivelului primar. În perioada 1921-1932, doar 5,4% dintre elevii înscriși în școlile rurale au trecut în învățământul secundar, repartizați astfel: 2,5 în licee, 1,2 în școli normale, 0,3 în seminarii, restul în școli profesionale⁸⁰. Deși asupra acestui aspect au atenționat destul de vocal pedagogii interbelici, guvernarile liberale sau țărăniste au mers în continuare pe linia consolidării acestor realități. E și acesta, cred, un indiciu al transformărilor structurale care vizau satul românesc.

Pedagogii care gravitau în jurul țărăniștilor aveau astfel motive întemeiate să condamne politica de culturalizare a satelor ca fiind de fapt o „revărsarea a culturii orășenești peste sate”⁸¹. Dezrădăcinarea țăranului nu urma să-l ducă către „o viață superioară” ci doar „într-un alt plan de viață”, de unde lumea rurală era sortită căderii⁸². În perioada interbelică asistăm la o pluralitate de opinii în jurul dezvoltării satelor, care pornesc de la idealizarea și conservarea realităților rurale și ajung până la schimbări structurale a ecosistemului economic în care acestea erau integrate.

Odată cu individualizarea învățământului elementar, la școlile primare din mediul rural revizorii școlari propun Ministerului pentru angajare, în ciclul supra-primar, maiștri și maistre de croitorie, țesătorie, cizmărie, lemnărie, fierărie, dogărie⁸³. Aceștia erau absolvenți ai unor școli profesionale, urmând a fi numiți suplinitori de lucrul manual. Astfel, orele de agricultură din primul ciclu primar erau ulterior dublate de o formație particulară, proprie fiecărei școli.

După 1921, odată cu reforma agrară, lotul de 5 ha al școlilor rurale devine o realitate pentru satele din județul Iași. La chestionarul din 1939, referitor la

⁷⁹ Ștefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană. Studii de pedagogie*, ediția a II-a, prefată de Carmen Crețu, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 162.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁸¹ Iosif Gabrea, *Culturalizarea satelor nu înseamnă „orășenizarea” lor!*, în *RGI*, XV, nr. 9, noiembrie 1927, p. 548-555.

⁸² *Ibidem*, p. 550.

⁸³ 24 de maiștri în județul Iași, 15 la Botoșani și 19 la Vaslui în anul 1925 (ANI, Fond Inspectoratul Școlar regional Iași, 49/1926, f. 2-5).

bunurile imobiliare aparținând comunelor, ținutelor și statului, comunele județului Iași raportează această suprafață în proprietatea școlilor rurale⁸⁴. În multe cazuri, suprafața de 5 ha era mai mare decât posibilitățile școlilor de a lucra întreaga suprafață, cele mai multe alegând să-l arendeze⁸⁵.

Atât legea din 1924, cât și modificările din 1934, impuneau programei de învățământ a școlilor primare o „extindere și însemnătate învățământului practic agricol, lucrului manual și îndrumarea cursului de gospodărie pentru fete”⁸⁶. După două decenii de existență a grădinii școlare, lucrurile au căpătat un aer profesionist. Ministerul Agriculturii devine interesat de efortul agricol al învățătorilor și le propune cursuri de calificare în cadrul unor ore de practică dar și de teorie a agriculturii⁸⁷. În orașe diferite, pe raza tuturor inspectoratelor școlare regionale de propun cursuri practice dascălilor rurali. Deja, anumite tipuri de plante vizează valoarea terapeutică și profitul farmacologic al culturilor (pojarniță, mușetel, mentă)⁸⁸, posibilitatea recoltării unor condimente pentru bucătăria săracăcioasă (chimion, coriandru, cimbru, tarhon) pe lângă speranța diversificării alimentației copiilor, a căror mortalitate se păstra în continuare la cifre alarmante. Prețul exorbitant al ceaiului importat din Rusia devine un motiv suplimentar pentru cultivarea plantelor aromate⁸⁹.

Apar broșuri documentate ale unor ingineri agronomi, profesori de învățământ agricol la școlile normale, care normează domeniul și îl scot din zona improvizației care a marcat primele două decenii de învățământ agricol în școlile rurale. Structura grădinii urma specificul regiunii, cu diferențe între școlile rurale de la câmpie (legume și flori), dealuri (pomi fructiferi și legume) și munte (furaje, plate medicinale)⁹⁰. În 1936, deja se vorbea de rentabilitatea economică a grădinii școlare. Pe lângă aceste broșuri, au existat și reviste editate de către Ministerul Agriculturii. „Satul”, care apărea din 1933, era distribuită prin prefecturile

⁸⁴ ANI, Fond Prefectura Iași, 40, 42, 43/1939.

⁸⁵ La Școala din comuna Copou, județul Iași, în bugetul pe anul 1921-1922, suma provenită din arendarea lotului era de 438 de lei, din totalul bugetului de 15.360. Ponderea amenzilor școlare era destul de ridicată, 1500 de lei fiind suma estimată, egală cu cea a donațiilor. Suma oferită de Casa Școalelor, 4200 lei, și subscripțiile publice erau capitolele bugetate cel mai consistent (ANI, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, 19/1920, f. 11-12). În bugetul anului următor, 1922-1923, suma din arendă avea să crească la 975 de lei (ibidem, f. 59).

⁸⁶ C. Velicu, *Grădinele școlare...*, p. 3. Lucrarea era oferită de autor, la prețul de 20 de lei, prin intermediul Prefecturii pentru a fi achiziționată de către școlile din județ (ANI, Fond Prefectura Iași, 76/1936, f. 36).

⁸⁷ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Cursuri populare de agricultură, creșterea vitelor, pomicultură, viticultură, creșterea păsărilor, creșterea gâdacilor de mătase, creșterea albinelor*, București, 1924, în ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, 12/1924, f. 19; Nic. Ceaușanu, Dem Nadă, *Agricultură generală pentru clasa a VI-a primară cu caracter agricol și pentru școlile sătești de agricultură*, București, 1937.

⁸⁸ Ioan Chiriță, *Grădina școlară model pentru școala primară*, București, 1943.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁰ C. Velicu, *op. cit.*, p. 5. Se ofereau exemplul legumelor pentru fructe (vinete, roșii, ardei), a celor rădăcinoase (morcov, pătrunjel, păstârnac), zarzavaturi (varză, salată, praz, spanac) și a legumelor păstăioase (fasole, mazăre, linte).

județene, oferind subiecte tematice, adaptate anotimpurilor și problemelor agricole specifice⁹¹. Inclusiv partidele politice, prin publicațiile oficiale participau la acest efort de educare a populației satelor⁹².

Activitățile din grădina școlară sau de la lecțiile cu adulții aveau rolul de a educa lumea satelor pentru a-și cultiva pământul din jurul caselor, suplinind de obicei deficitul de vitamine al consumului predominant al unui singur produs, anume mămăliga. Marile suprafețe de pământ rămân în continuare, și în anii interbelici, arondate culturii porumbului, grâului, orzului și a orzoaicei⁹³. Obștile satești nu au identificat beneficiile altor culturi care să fie cultivate pe scară largă, deși paleta legumelor și plantelor din grădinile școlare sau câmpurile de experiențe era destul de largă.

Primul deceniu interbelic, în rapoartele de inspecție, este absent din perspectiva mențiunilor despre grădina școlară. Abia în anii '30, revizorii școlari reiau observațiile despre grădina de legume a școlii, cea de pomi sau plantația de duzi, sau despre muzeul școlar⁹⁴. La școlile unde era cultivată grădina școlară, revizorii școlari constată o stare de sănătate dar și îngrijirea mai bună a copiilor. Din punct de vedere pedagogic, deprinderile exersate în grădina școlară măreau capacitatea de observație a elevilor. În al doilea rând, munca în natura nu mai este privită în mod excesiv drept o corvoadă. Speranța că satele își vor schimba relația cu propriul univers prindea contur pentru factorii din educație.

În același timp, pentru o parte a personalului medical lumea satelor nu a făcut mari progrese. Acest lucru era documentat într-un raport al medicului primar al județului Botoșani adresat către Inspectoratul general sanitar Iași, în noiembrie 1936: „Școala la sate este cu totul rutinară și sterilă din care cauză nici nu intră în spiritul săteanului considerând-o ca pacoste”⁹⁵. Cele două ipostaze devin tipare ale unui mod de a privi antinomic realitățile rurale. Astfel de raportări oferă cu greu o imagine asupra ansamblului. În lipsa unor constrângeri, simpla conștientizare a nevoii transformării modului de a întrebuința grădina din proximitatea locuirii nu a dat roadele scontate în toate comunitățile rurale. Însă, realitățile agricole ale satelor au fost modificate în mod iremediabil.

Concluzii

Până la Primul Război Mondial, liberalii și conservatorii s-au dueltat inclusiv pe tărâmul învățământului primar. Primii au imaginat o școală unitară primară atât la sate cât și la orașe, în timp ce conservatorii au gândit separat școala

⁹¹ ANI, Fond Prefectura Iași, 76/1938, f. 11.

⁹² Oficiosul liberal „Viitorul” edita ziarul „Poșta țaranului”, care era distribuit prin prefecturi (ibidem, f. 16-17).

⁹³ Inspecția realizată de către inspectorii Casei Centrale a Băncilor Populare și a Centralei Cooperativei Sătești în comuna Focuri, din jud. Iași, în octombrie 1923 (ANI, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, 30/1923, f. 1)

⁹⁴ Ibidem, 14/1931, Inspecțiile la școlile rurale din județul Botoșani.

⁹⁵ Ibidem, 252/1936, nepaginat.

urbană față de școala rurală⁹⁶. Dacă liberalii vedeau școala rurală drept un mijloc de emancipare, cei din urmă limitau absolventul din școala sătească la „un viitor plugar luminat la minte”. Erau două concepții diferite care traduceau de fapt modul cum se raportau la emanciparea populației rurale. Aparent paradoxal, ceea ce unea cele două viziuni era tocmai intenția de a lega lumea satului de școala din mijlocul său. Cu intensități diferite din perspectivă temporală, ridicarea țăranilor urma să se producă prin întrebuințarea mai judicioasă a pământului. Starea lor socială și aptitudinile lucrative legitimau cele două modalități antagonice în care conservatorii, respectiv liberalii, gândeau parcursul unui copil al satului.

În mediul rural, până la Primul Război Mondial, grădina școlară nu a avut scopuri pedagogice sau educative și nu a fost folosită aproape deloc la orele de biologie. A avut un caracter strict limitat la modificarea relației dintre țăran și pământul cultivat. Servea unor finalități sociale, de transformare a lumii satelor. Prin deprinderile practice dobândite, dar mai ales prin noul univers agricol în care era introdus, unul total diferit de experiențele familiare, elevul din mediul rural urma să participe la efortul de a modifica realitățile sociale care îl înconjurau. A trăi în natură și, mai ales, de pe urma roadelor pământului și a întrebuințării eficiente a puținelor mijloace avute la îndemână era marea lecție a grădinilor școlare⁹⁷. Lipsit de materiale didactice primare ale instrucției formalizate, prin educația extrașcolară elevul rural putea în schimb să-și administreze proprii pomi fructiferi sau semințele unei grădini de legume, toate acestea primite de la școală. În același timp, rudimentele unei mici industrii casnice erau menite să compenseze absențele școlare livrate de învățământul primar. Pentru săteni, câmpul de experiențe trebuia să le modifice percepția asupra lumii rurale, diversificând activitățile atât de limitate de cultura porumbului sau a grâului.

În anii interbelici în schimb, dezvoltarea grădinilor școlilor rurale este pusă în legătură cu evoluția științelor naturale și a principiilor pedagogice legate de abilitățile practice ale elevilor⁹⁸. Împroprietărirea în masă a țăranilor, odată cu noua reformă agrară, a modificat și raportarea autorităților școlare față de orele de practică agricolă destinate elevilor sau față de lecțiile din cadrul cursurilor de adulți cu sătenii deveniți proprietari. Pentru primul deceniu interbelic se poate documenta

⁹⁶ Conservatorii insistau pe separarea inclusiv în interiorul școlii rurale, fetele urmând a fi educate cu noțiuni minimale în timpul celor patru ani, baza instrucției fiind chestiunile legate de maternitate, creșterea copiilor și aspecte legate de menaj, pentru meseria de „mame sătene” (C. Zaharia, *Reflecții asupra școlii rurale*, în „Opinia”, VI, 30 octombrie 1909, p. 2).

⁹⁷ Într-un raport al Revizoratului Suceava către Inspectorul Școlar, sunt inventariate activitățile derulate de școlile județului. Grădinile școlare și lucru manual sunt menționate la subcapitolul *învățământ*, din cele 132 de școli rurale în 46 funcționau grădini de zarzavat și doar la 16 școli învățătorii au dezvoltat câmpuri de experiențe. Biblioteca școlară și cercurile culturale sunt menționate la capitolul acțiuni ale învățătorului „ca factor cultural și moral”, în timp ce băncile populare, în număr de 28, obștile sătești, 26 în total (8 de cumpărarea și 18 de arendare), și cooperativele sătești, 13 la număr, la subcapitolul „învățătorul ca factor economic” (ANI, Fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, 16/1920, f. 79-83).

⁹⁸ N. Alecu, *Grădinile școlare*, în *RGI*, XVII, nr. 3, martie 1928, p. 158-161.

o absență a acestor consemnări realizate de către inspecții sau revizori în cuprinsul actelor de control. Aceeași lipsă este reperabilă și în revistele cu profil pedagogic. Autoritățile școlare și pedagogii epocii par a se abține să le mai ofere lecții țăranilor nou-împroprietăriți. În schimb, apare un nou tip de pedagogie, una profesională, practică de un personal specializat. Odată cu apariția unui învățământ agricol superior în capitala Moldovei și profesionalizarea agronomilor, târgurile și expozițiile agricole modifică percepția țăranilor asupra muncilor sezoniere. Probabil, inclusiv modul cum se raportau aceștia la lecțiile practice de agricultură ale copiilor lor.

Dacă grădina școlară a făcut parte din ansamblul măsurilor vizate pentru reforma ciclului primar este greu de spus. Cu atât mai mult cu cât nu știm ce se întâmpla efectiv în timpul orelor de practică agricolă din ciclul elementar. În cuprinsul rapoartelor de inspecție, chestiunile administrative predomină, în timp ce aspectele educative sunt livrate în termeni sumari. De regulă, este surprinsă posibilitatea de citi a elevilor. Această uniformizare a conținutului rapoartelor nu a fost urmată de o unificare a practicilor educative din școlile rurale. Deși anual aveau loc conferințele învățătorilor circumscripțiilor școlare, revizorii și inspecții școlari nu au reușit să aducă la același numitor școlile rurale. Cifrele din rapoartele anuale înaintate către Minister de către revizoratelor județene nu depășesc procentul de 50% pentru inventarierea școlilor care își îndeplinesc finalitățile instructive, inclusiv cele extrașcolare.

Acest lucru și pentru că în primul deceniu de exersare a activităților presupuse de grădinarit sau de lucru manual nevoia de învățare se poate documenta atât la elevi și la părinții lor dar și la institutorii rurali sau la revizorii care inspectează școlile. Textul legii nu a produs efecte în mod imediat, legiuitorul înțelegând că înainte de toate trebuie educat învățătorul. Din acest motiv, școlile normale devin adevărate laboratoare agricole și de activități practice pentru a forma aceste deprinderi. Imaginea romantică a lui Spiru Haret, în care agricultura satelor urma să se schimbe doar prin modelul învățătorilor și voința sătenilor, a fost abandonată. Productivitatea mărită, diversificarea plantelor folosite sau beneficiile alimentare ale legumelor nu au impus de la sine abandonarea unui mod de viață al mediul rural atât de conservator și de refractar la schimbările propuse prin intermediul școlii.

Fără îndoială că școlile primare rurale s-au înscris în alte tipare ale educației, însă posibilitatea de a-și „construi” propriile discipline practice, în grădina sau în lotul școlii dar și în câmpul de experiențe, a avut un impact pe termen lung, nu doar asupra elevilor, cât mai ales a comunității locale. Soluții alternative agriculturii primare, prin întreținerea unor stupi de albine, creșterea viermilor de mătase, plantarea de pomi fructiferi, întreținerea grădinilor de zarzavat sau plantarea de vie nobilă aveau darul de a modifica dinamica agricolă a lumii rurale. Pe aceleași coordonate, cursurile de adulți din școlile satelor urmau să pregătească publicul format exclusiv din țărani să recunoască mai ușor cunoștințele de specialitate drept valori publice acceptate. În ciuda lipsei de încredere a țăranilor

în învățământul agricol, școala primară rurală trebuia să modeleze lumea satelor în termenii unui „câmp de experiențe”.

Este greu de evaluat impactul măsurilor legate de administrarea unei grădini școlare atâta timp cât nu sondăm amintirile unora dintre actorii implicați, foștii elevi deveniți adulți. Mulți dintre cei care provin din lumea satelor anilor '30-'50 își aminteau modul în care părinții lor știau metode de a-și conserva hrana peste iarnă, recunoșteau caracterul terapeutic al unor plante medicinale, cultivate de ei sau găsite în proximitatea locuirii, aveau abilitatea de a coase mici obiecte de îmbrăcăminte, de a folosi împletituri de tot felul pentru garduri, inclusiv pentru structura caselor, construite pe cadre de împletituri, altoiau pomi, creșteau viermi de mătase pentru a-și produce materiale necesare confecționării hainelor copiilor⁹⁹. Cred că, de fapt, grădina școlară le-a tradus copiilor din perioada interbelică universul în care trăiau, părinții lor fiind simpli spectatori la ciclurile unei naturi pe care o vedeau potrivnică de cele mai multe ori. Față de aceștia din urmă, având suplimentar experiența unor experiențe personale în grădinile școlilor rurale, copiii lor au luat în stăpânire pământul școlii. E ceva difuz care s-a propagat, în ciuda unor constatări alarmiste ale observatorilor contemporani. Încă o dovadă că satul românesc s-a schimbat cu dificultate și prin mijloace ferite de ochii unor simpli privitori.

⁹⁹ <https://www.bzi.ro/angela-o-doamna-de-poveste-viata-ei-pas-cu-pas-de-la-pantofi-rupti-in-copilarie-in-scaunul-de-director-la-maturitate-mama-crestea-viermi-de-matase-sa-mi-faca-haine-foto-4931408> [23 martie 2024].

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde